

האבידה הגדולה. ודברי תורתו שבספר זה הם שארית הפליטה מתורתו של רבינו, והם באמת אך כטפה מן הים לגבי הרבוי העצום של חידויות שהגה וחדש במשך ימי חייו.

והנה מן החובה להקדים ולהעיר כי עוצם תקפו וגבורתו של רבינו בתורה אי"א שיבוא לידי גילוי במילואו בכתבים אלו, אחרי שעיקרן נכתבו עפ"י רק להודיע לשואל מסקנת הדין למעשה, ועצם כתיבתו וגם מה שנשארו ונתגלו היה רק באופן מקרי ובלתי מכוון, וכל מה שכתב מחידושו על בבלי וירושלמי ועל הרמב"ם נאבדו ואינם. וכן חסרים אותם המערכות הנפלאות של שיעוריו בהיותו ראש הישיבה בסלבודקה ובקבוץ המפואר שלו בפוניבז', שכולן היו גדושות ורצופות מתחילתן ועד סופן סברות עמוקות וערבות ומוכרחות עפ"י יסודות ההבנה ההגיונית של הסוגי, וכל סברה היתה נבדקת ונבחנת מהמון ראיות ודיוקים בבבלי וירושלמי והיו נאמרים בכמה אנפין במשך כמה שעות רצופות, מתיחות שכלית כזו לא היתה מצויה רק בין מעטים מאד מבין גדולי הגאונים שבדור.

אולם מאידך גיסא הרי יראה הרואה כי החידושים המתפרסמים בספר זה חתומים (אם כי לא במדה השלימה) באותו חותם מקורי מבהיק של שיטתו אשר סלל, עם אותו ברק ההגיון החריף והנעים ורוחב הלב בהקף ההבנה, ובאותה הארה נפלאה ועריבה המאירה באור גדול ומבריק את הענין העמום ומנהירה שמעתתא בשרשה. ואך למותר הוא להאריך אודות ערכם הרב של חידויות של גאון מופלא זה, הן מחמת עצמם כחידושים עריבים ונפלאים ומאירי עין, והן מחמת ערכם הרב כהדרכה בדרך הבנה צרופה ומזוקקת לאמתה של תורה.

וארשום בזה הערות אחדות על כמה מאמרי חז"ל בענין עיון וחידוש בתורה ודרך הלמוד בכלל. הנה פשוט הוא דחיוב ההבנה בתורה הוא לא רק חלק ממצות ת"ת אלא הוא שיעור בקיום המצוה עצמה. אלא דיש בזה מדרגות שונות, ראה בברכות ד"ו אגרא דפרקא ריהטא, ופירש"י שאינם מקבלים שכר למוד משום שאינם מבינים להעמיד גירסא ולומר שמועה מפי רבן, ודבריו צ"ב. ונראה דס"ל דשיעור של ההבנה בד"ת הוא שיוכל לחזור על שמועתו ואם לאו מלכתחילה אין בידו מצות למוד, וי"ל משום דכה"ג לא קרינן ביה ושננתם שיהיו ד"ת מחודדים בפיך כמ"ש בקידושין. ואפשר אולי לחלק בזה בין תורה שבכתב לתורה שבעל פה, דרך תושבע"פ שהיא פירושה של תושב"כ (עיין בהקדמת הרמב"ם) כיון שאינו מבין אי"ז בכלל פירוש ואינה בכלל ת"ת. ומ"ש להלן שם אגרא דשמעתתא סברה עיי"ש ברש"י היינו שיש יותר שכר על היגיעה בסברה של ההלכה מאשר על עצם למוד ההלכה. וראה בברכות דמ"ז דמי שאינו יודע ביאור ההלכות שיודע אפילו יודע כך כל התורה כולה הוא בכלל עם הארץ, ועיי"ש דאם יודע להגיד בפיו טעם הדברים אעפ"י שאינו מבין הוי כבר ת"ח, ועיי"כ דידיעת ההלכה בלא הטעם אינה ידיעה כלל. ועיין בר"ן ע"ז דל"ג שכתב דלפסוק הלכה ולא להגיד טעמה מותר גם בבית המרחץ, ובשו"ע או"ח מ"ז פסק משום זה דכהאי גוונא אי"צ לברך ברכת התורה (ועיין בבהגר"א שחולק ע"ז). אמנם ממגילה דכ"ח נראה דיש מחלוקת בזה, דר"ל קרי גברא רבא לאדם שידע כל התורה ולא ידע סברה עיי"ש. ועיין בשבת דס"ג שני ת"ח המדגילים ז"ל"ז בהלכה הקב"ה אוהבן והוא ידיע בצורתא דשמעתא ופירש"י שורש הדבר קצת, והיינו משום דב"ל"ז הוי ע"ה ולא יהא תועלת בחודון שיחדדו ז"ל"ז. ועיין בתוס' ע"ז דכ"ב שהקשו פשיטא דאוהבן, ובאמת י"ל דקמ"ל דסגי לזה צורתא דשמעתתא לחוד ואין חוששין דישבשו זא"ז. ויל"ע מע"ז דיי"ט לעולם ליגרס אינש אע"ג דלא ידע מאי קאמר, אולם עיי"ש ברש"י שכתב דאין רבו יודע לפרש לו כלום, ור"ל דלומד מרב שיש לו הרבה קבלות ואין לו להפסיק מלקבל ממנו כל הקבלות ששונה עד שיבין הסברה של קבלה ראשונה מעצמו או ע"י אחרים, משום דזה יכול לקיים גם אח"כ והשמועות אם לא ישמעם עתה לא ישמעם עוד, וקמ"ל דאעפ"י שכ"ז שאין ההלכה מוסברת אין בידו מצוה דת"ת מ"מ יש ענין יותר שעתה יגרוס לבד ורק אח"ז יסבור, אבל אם הוא גופו לומד אינו יוצא עד שיסבור שמועתו, ועיין בשבת שם ליגמר אינש והדר ליסבר ועיי"ש ברש"י אע"ג דלא ידע לכולהי טעמיה, ונראה דר"ל

דבאמת יודע באור ההלכה דהרי זה נאמר במ"ש ר"א אדם יוצא בחרבו בשבת והרי ר"א גופא קאמר הטעם מפני שזה תכשיט לו אלא משום דיש לשו"ט בזה ועדיין צריך ישוב כמשי"ש וזה עדיין לא יודע. ועוד י"ל דהרי אין הלכה כר"א אלא דאפי"ה אלו ואלו דברי אלקים חיים וכה"ג אין להתעכב מלגמור, אבל מדקדוק לשון רש"י נראה כמו"ש קודם. ועיין רש"י סוכה דכ"ח גמרא זוהי סברא שהיו האחרונים מדקדקים בדברי הראשונים הסתומים לפרשם וליתן בהם טעם, ועיין ביאור הגר"א יו"ד רמ"ו. ועיין בתמורה דט"ו עד שמת יוסי בן יועזר היו למדים תורה כמשה רבינו ופירש ר"ג בדקדוק כמשה, (ונראה דאח"ז התפשטה האפיקורסות של תלמידי צדוק שגם הוא היה תלמידו של אנטיגנוס איש סוכו ועיד"ז נתרופף כח העיון בתורה). וראה בעירובין נ"ג בני יהודה גלי מסכתא ופירש"י מפרשין שמועותיהן ומדקדקין בטעמו של דבר עד שמתיישב על לבם. ועיין במכילתא משפטים, לפי שהוא אומר דבר אל בניי וכו' יכול שונין ולא יודעין ת"ל וכו'. ומ"ש בגדה דכ"ד ת"ח דאמר מילתא לימא ביה טעמא דכי מדכרי ליה מדכר (ועיין בירושלמי ברכות פ"ה ה"א) ולא אמרו שמהדין הוא צריך להסביר הטעם, י"ל דהתם קאי בת"ח שפוסק הלכה ולא שמלמד תורה [וכן נראה די"ל במ"ש בירושלמי אם אתה יכול לשלשל השמועה איש מפי איש עד משה רבינו שלשלה, וצ"ע ממ"ש בנזיר נ"ו דקבל מן הזוגות שקבלו מהנביאים הלמ"מ ואילו יהושע וכלב לא אמר משום דממצעי לא אמרינן, אלא דיש חילוק בין פוסק הלכה לשונה תלמודו (לרבים)]. ובעירובין נ"ד אמרו מניין שחייב להסביר פנים שנאמר שימה בפיהם, וכתב הרמב"ם דהיינו שיבינו עומק הסברה, אכן מרש"י שם נראה שמפרש דחייב הרב ללמד לתלמיד שידע בעצמו ליתן טעם בשמעתא, והיינו שישים אל לבו שידע דרכי העיון והלימוד, וענין זה הוא חיוב בפ"ע. ועיין עוד בע"ז שם ילמד ואח"כ יהגה ופירש"י שיהא שגור הגירסא והפירוש ואח"כ יעיין לדמות מילתא למילתא להקשות ולתרץ, וזה מדרגה נוספת בת"ת שו"ט בדרכי העיון בתורה יחדש ויעמיד את ההלכה על לבונה, ובזה מצינו בכ"מ בעל גמרא ובעל פלפול, ועיין ב"ב קמ"ה וברשב"ם שם, והיינו זה שמבחר השמועה ומסבירה וזה שמחדש סברות ומבררן, ועיין ב"מ פ"ה ועירובין ס"ז ועיין בהת"ת בשו"ע הרב שליבן וחידש כמה הלכתא גבירתא במצות ת"ת ואכ"מ לדון בכל דבריו, אבל ארשום בזה הערה אחת בנוגע לשיעור המצוה של ת"ת שביאר שהוא בלימוד כל התורה כולה וזה לכאורה לשיטת הרמב"ם שמנה רק מ"ע אחת ללמוד תורה ולא כהיראים, וכ"ה בבה"ג, שמנה שתי מ"ע אי ללמוד ולעמול ולא ילמד בלא סברא (מ' רנ"ד) וב' מצוה שילמד את עצמו ויהיו ד"ת מחודדים בפיו (מ' רנ"ח), ולשיטת היראים י"ל שאת המצוה ללמוד סברת הדברים מקיימים בכל ד"ת שמבין, ועיי"ש מ' תי"ד. אבל לשיטת הרמב"ם ושאר מוני המצוות שמנו רק מ"ע אחת ללמוד תורה מסתבר שכל התורה הוא שיעור קיום המצוה, ובעינן לכה"פ הבנה מועטת דפשט הדברים, ולכאורה אי"א שתתקיים מצוה זו אלא רק ע"י מעשים. ונראה שאין הכוונה ללשון של דברי חז"ל שנמסרו לנו ע"י רב אשי ורבינא, אלא עצם התמצית של כל ההלכות שבש"ס זהו השיעור של לימוד התורה בשלימות, ואם כי מכל תיבה ותיבה ומכל הו"א בש"ס ניתן להוציא הלכות מחודשות מכח קדושת התורה, אבל גדר של חיוב ידיעת התורה לכל אדם ניתן לקיימו גם אם יודע ולומד רק את המסקנה בתמציתה. ונראה שזוהי כונת הרמב"ם בסוף ההקדמה למשנה תורה, שאדם קורא בתורה שבכתב תחלה ואח"כ קורא בזה ויודע ממנו תורה שבע"פ כולה ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם. וברור שאין כונת הר"מ שכל אדם יורה ממשנה תורה, וכפי שהזהיר על כך הרא"ש בתשובה שהביא הכס"מ שם, אלא הכוונה שבכך יש קיום מצות ת"ת בשלימות, דהיינו כל התורה כולה, ואין כל אדם זוכה לעסוק מברכות עד עוקצין, אבל ע"י לימוד כל הלכות תושבע"פ במשנה תורה סגי בזה לקיום התנאי של כהת"כ. והנה לדעת כמה ממוני המצוות יש ל"ת בפני"ע על שכחת התורה מקרא דהשמר לך פן תשכח את הדברים אשר ראוי עניןך ופן יסורו מלבבך וגו', אולם מדברי הר"מ נראה שאף זה הוא שיעור בקיום מצות ת"ת כמוש"כ בפ"א הי"י עד מתי חייב ללמוד תורה עד יום מותו שנאמר ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך וכל זמן שלא יעסוק בלימוד הוא שוכח. והיינו שלדעת הרמב"ם שאין זה לאו הפירוש הוא שכיון שהמצוה היא לדעת כל התורה כולה הרי כששוכח חלק מהתורה שוב אין בידו מצוה זו כי חסר לו מהשיעור. ומבואר בזה מ"ש במנחות צ"ט ע"ב על מקרא זה יכול אפילו מחמת אונסו ת"ל ופן יסורו מלבבך וגו'. ולכאורה צ"ע מה ס"ד שגם באונס כן הוא, הרי אונס רחמנא פטריה. ולהנ"ל יל"פ שלא מיירי לענין איסור

שכחה אלא לענין גדר שיעור המצוה, ולכן ס"ד שאם כי שכח מתוך אונס סו"ס אין בידו המצוה כיון שבמצואות חסר שיעור המצוה ואכמ"ל.

והנה בנדרים דלי"ח אמרו לא ניתנה תורה אלא למשה ולזרעו וכו', משה נהג טובת עין ונתנה לישראל, ומסיק דרך פלפול של תורה נתנה למשה, ופירש הרא"ש דהיינו הבנה וחריפות, וצ"ב דאם נמסרה תורה לישראל איך שייך לומר שניתנה להם בלא הבנה בה, וגם עצם הדבר שניתנה חלק של תורה למשה בלבד צ"ב. ועיי' הרי ב"ד הגדול הוא סוף הוראה ופרשה שלימה כתובה בתורה ע"ז. ולכאורה י"ל שזה רק כשדנים בהלכה למעשה ובנדרים קאי במצוות שלא נצטוו עדיין למעשה. ועיי' בספרי פ' עקב עה"כ והיה אם שמוע וגו', אין לי אלא מצות שנוהגות עד שלא נכנסו לארץ וכו', ת"ל והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי לרבות שאר מצות וכו'. ועיין בהקדמת הרמב"ן לדברים שבכל המצות שבדברים לא נתחייבו במדבר. ונבספר קול יעקב מצאתי ששמע מפ"ק רבינו הגר"א זצ"ל שכל ד' חומשים שכינה מדברת מתוך גורנו של משה אבל ספר דברים אמר רק בציווי. ויסוד לזה נראה ממ"ש במגילה ל"א דקללות שבויקרא משה מפי הגבורה אמרן ושבדברים משה מפי עצמו אמרן ועיין בתורי"ד שם בזה. ונראה יותר דגם אם ניתן כח ההלכה להכרעה אף בזמן שאינה נוגעת למעשה היינו רק עצם ההלכה אבל זה אינו מוכרע שהטעם שנתנו הם להלכה הוא הטעם לאמתו, ועיין סנהדרין ל"ד. וי"ל דכמו שניתן לסנהדרין כח הכרעה של הלכה, וראה ברמב"ם ריש ממרים דב"ד הגדול הם תושבע"פ והיינו שמה שהם יודעים מתושבע"פ בייג מדות היא תורה ומה שהם אינם יודעים אינה תורה, ה"נ ניתן למשה ולזרעו כח הכרעה של סברה שמה שהם יודעים או מכריעים היא היא הסברה שעל פיה צריכים כל ישראל ללמוד ההלכה.

וראה בסנהדרין דל"ו שונה אדם לתלמידו ודן עמו וכו' דלגמריה דרב צריכי ולסברה דרב לא צריכי ועיי"ש ברש"י. וצ"ב א"כ איך נתמנו סנהדרין בימי משה דהרי הם הוצרכו גם לסברה דמשה. אלא דבאמת נראה דמינויים של ב"ד הגדול הוא לשני דברים, חדא דהם שופטים על ישראל וחדא דהם המכריעים את ההלכה איך היא, והם באמת שני ענינים נפרדים, ובכל מה שדנים הנה יש בפס"ד גם הוראה וגם תורת משפט. ובאמת בכל ב"ד של ג' ג"כ איכא תרי עניני דקובעים הדין וגם שופטים את בע"ד. וזה מתבאר בשיטת הרמב"ם שכתב דאב ובנו נמנין כשנים בדיימ ואילו לגמ"ד פסולין, ונראה דהבאור הוא כנ"ל דמצד הוראה שבפסק ב"ד נמנין כשנים אבל למשפט פסולין ואכמ"ל. ועיי' נראה דסנהדרין דמשה לא נתמנו אלא לשפוט העם אבל לא לקביעת ההלכה דלזה משה גופא כע"א. ועיין בסנהדרין ד"יג דלמדו סמיכה בג' ממש ופריך א"כ נבעי ע"א ולא משני, ולהלכה פסקין דבג' ואילו בדין מינוי סנהדראות פסקין דבעי ע"א ובגמ' מפרש דגמרינן ממש דהוי כע"א ועיין בכ"מ בזה. ולכאורה פשוט דבשעה שסמך את יהושע הרי כבר היו סנהדרין ומשה היה על גביהן (ומזה הרי למדו למנין דסנהדרין), אבל כשמנה סנהדרין הרי לא היה ב"ד אחר ואדרבה צ"ע קושית הגמרא. ולהנ"ל ניחא דבכח הוראה של ב"ד הגדול לעולם משה כע"א ולא נתמנה ב"ד הגדול לזה, והספק הוא אם הסמיכה היתה מדין הוראה או מדין משפט ואכמ"ל. ועיין ביומא ד"ה כי כן צויתי לא מלבי אני אומר, וצ"ע איך חשדן שסברי דהוא בודה מלכו, אלא נראה דר"ל דאין הדין משום שחדש הדבר מכח של ב"ד הגדול דמה שמחדש בסברתו מוזהרין ע"ז כל ישראל, אלא שנצטוו ע"ז בפירוש ועיין בספרי בקרא דתורה צוה לנו משה ועיין בשמו"ר כתב לך וכו'. ועיין בשבת ק"ד אמרי מילתא דאפי' בימי יהושע לא איתמר ומשמע דאז היה התחלת רשות לכ"א לחדש בתורה. ועיי' ירושלמי יבמות פ"ד הי"א. (אולם י"ל למ"ש הב"י יו"ד רמ"ב דלהכי אמרי בכ"מ אי אמרה יהושע לא צייטנא ולא אמרו משה — משום דהוי דרך בזיון), וראה בסוף ירושלמי הוריות משה ע"י שלא נתייגע בת"ת וכו' יהושע ע"י שנתייגע בת"ת וכו'. ועיין בתמורה ט"ו משמת משה רבו מטמאים טמאו רבו מטהרים טהרו, אבל קודם לא היה הדבר מסור לסנהדרין.

והנה אמרינן שם דאח"ז ליבא הוא דאימעט ופירש"י דהלב נתמעט ולא היו יכולים להחזיר אותן הלכות ששכחו באבלו של משה והלכו בזה אחר הרוב. וצ"ע אם לא היה בידם להחזיר הלכה מתוך פלפול הלכה כמוש"ש מה היה בידם שיחלקו זה ע"ז ויעמדו למנין, שאין לומר שחלקו סתם ז"א טהור וז"א טמא בלי שיתנו טעם לדבר, אלא נראה שסברה היתה לכ"א אבל פלפול הלכה נקרא רק הכרח של סברה

וזה לא היה בידם, וכ"כ כונת השטמ"ק שם שנחלקו בסברה עיי"ש. ועיין בהקדמת הרמב"ן למלחמות מ"ש כי אין בחכמה זו מופת ברור כמו חשבוני התשבורת והתכונה אלא נשים כל מאודנו וכו' והרחקת אחת מהדעות בסברות מכריעות ונדחוק עליה השמועות ונשים יתרון הכשר לבעל דינה מפשוטי ההלכות והוגן הסוגיות עם הסכמת השכל הנכון וזאת תכלית יכלתנו, ועיין ברא"ש פ"ג דמוע"ק שאין לעשות בנין בלא יסוד מכח קושיה עיי"ש סימן כ"ח, ועיין בחולין ד"ז דאיצטריך ללמוד דת"ח שאמר דבר הלכה של חידוש אין מזיחין אותו ואין מזיחין אותו ואין מזיחין אותו עיי"ש.

והנה ידוע שדרכי הלמוד בתורה יש ומשתנים ומתחדשים ע"י גדולי התורה שבדורות, ובאמת כל גאון וגאון אמיתי בכל אופן למוד שהוא הריהו מחדש קמט מיוחד משלו באותו דרך הלמוד. [ועיין ע"ז י"ט כל הלומד תורה מרב אחד אינו רואה סימן ברכה וה"מ סברה ועיי"ש ברש"י, וראה בסנהדרין ל"ו כגון ר"כ ור"א דלגמריה דרב צריכי ולסברה דרב ל"צ, ופירש"י למצוא ראיות וליישב הטעמים הילכך גברא באפי נפשיה הוא וכו' ואין אלו טעמים הבנת לבו דנימא אם היתה חכמתו מפי רב אחר היה אומר טעם אחר], אבל יש שמשמאי קא מזכי למי שזוכים לפתוח נתיב חדש רחב וסלול בדרכי ההבנה והעיון ומשפיעים בזה על חכמי תקופה שלימה. [וראה בעירובין כ"א ויותר שהיה קהלת חכם למד דעת את העם דאגמריה בסימני טעמא ואסברא בדדמי, ועיין רשב"ם ב"ב דק"ל דמ"ש בכ"מ דבכל התורה מדמין זל"ז ולמדן מזה הלכה ד"ז קהלת יסדה]. ופשוט וברור הוא דשרשי הדברים יש להם יניקה ממסורת דרכי תורה בלימוד הש"ס שנמסר מדור דור בקבלה ע"י הגאונים ואחריהם רבותינו הראשונים זצ"ל. באשר באמת גם כל מה שמתגלה מאורה של תורה ע"י חכמי הדורות אינו נאבד אחריהם אלא פועל לעולם, ומשתלשל והולך ומשתלב בתורתם של חכמים בכל דור ודור. וראה בקה"ר דברי חכמים כדרבנות וכמסמרות נטועים [היינו שפרים ורבים] דמפרש בתורתם של חכמים לאחר מיתתם. ובאמת כח ההשגה בתושבע"פ בחידוש דין ובהבנת דבר מתוך דבר לאמתה של תורה הוא כח של נבואה וכמו"ש בב"ב י"ב אעפ"י שנטלה נבואה מן הנביאים מן החכמים לא נטלה, ופירש הרמב"ן שנבואת הנביאים נטלה אבל לא נבואת החכמים שהוא בדרך נבואה וכו', ואמרו בשבת קי"ט ובנביאי אל תרעו אלו ת"ח, ועיין בפסחים ס"ו מ"ש דישאל בני נביאים הם והתם הוא ענין של עצה והלכה. ועיין בפסחים ל"ח ע"ב כשהרציתי דברים לפני רבי אליעזר א"ל ברית הן הן הדברים שנאמרו לו למשה בסיני, ולא טעמא בעי, ומ"ש ר"א ברית הביאור הוא כמ"ש בידים פ"ד מ"ג וכשבא ר' יוסי בן דורמסקית אצל ר"א ללוד א"ל מה חידוש היה לכם בבחמדי"ר היום, א"ל נמנו וגמרו עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית, בכה ר"א ואמר סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם וכו' מקובל אני מריב"ז וכו' הלכה למ"מ שעמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית. וזהו שתמה כאן ר"א האם חידוש זה הוא אמיתי שנגלה מכח הברית להודיע ליראיו את האמור למשה מסיני. ועי' בגיטין ו' ע"ב אמר ר' יוסף מאן לימא לן דר' אביתר בר סמכא הוא וכו' אמר ליה אביי אטו כל מאן דלא ידע הא דר' יצחק לאו גברא רבא הוא וכו', ועוד הא ר' אביתר הוא דאסכים מריה על ידיה וכו', ואכמ"ל.

והנה גם בדורותינו זיכנו משמאי במאורות של תורה ענקים רוחניים שסללו נתיבות חדשים בדרכי הלמוד בש"ס ובראשונים, נתיבות עיון מחודשים בהבנת היסודות הפנימיים בסברה של הלכה והגדרת הרכבם וצורפם שעדי"ז מתחלק ומתחור צורתא דשמעתתא ותוכא דשמעתתא בשרשה, והם האירו עיני הלומדים בתורתם אשר בע"פ ובספריהם אשר הניחו אחריהם. וספר זה המכיל חלק מועט מן הזיו של תורת רבינו זצ"ל שהיה מהמשפיעים הגדולים ביותר שבדור בהדרכת נתיבי העיון בתורה בין הלומדים כפי דרך למודו לאמתה של תורה, הריהו מצטרף בזה לאותם האורות של יחידי הדור שנשארו מאירים עיני ישראל בספרי תורתם. והרבה יש להאריך בבאורים והגדרות בענין אולם כאן אין מקום להנ"ז, והדרך הנכונה ביותר בכלל בזה הוא לשקוד בעיון וביגיעה בדבריהם של רבותינו ובזה יסוגל לקלוט ולספוג ולטעום צוף טעם דברי תורתם. ועיין מ"ש בזה מרן הגה"ק הרב ר' אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל בקובץ בית אברהם בבאור הגמ' חגיגה ו' בבר בי רב דחד יומא.

והנה תו"ל על שזכיתי לערוך ולסדר את אור הנערב דברי תורתו של רבינו מאור גולה זצ"ל אשר לזכר תורתו תאות נפש כל הוגי תורה בספר שבעז"ה יתקבל ברעוא בין קהל הלומדים ותופשי התורה ושפתותיו יהיו מדובבות זי"ע ועכ"י.

והנני להזכיר לשבח ולתהלה את כבוד היקר הנכבד מר אשר פומרנץ נ"י מרמת גן ורעיתו מרת אסתר תחי' (אביה נדיב הלב והרוח ר' יעקב דב אייזנשטט מבריסק לקח את רבינו לחתן לבתו חוה בהיותו בן ארבע עשרה שנה והחזיקו על שולחנו ובאחוזה חמש עשרה שנה) שהמציאו את הכתבים שנמצאו בעזבונו רבינו זצ"ל, והודות להשתתפותם הנדיבה בהדפסת עשרה הגליונות הראשונים נתאפשר הוצאת הספר הזה יהיו ברוכים לדי'. [ואזכיר בזה ד"ת ששמע מפיו של רבינו שנשאל ע"י מישהו שיסביר לו הטעם שאשה פסולה לעדות, ואמר רבינו זצ"ל דהבאור אינו שהאשה פסולה אלא עדותה פסולה, דהנה מה"ת עד נאמן בדבריו ואינו צריך שבועה להוכיח שהוא אומר אמת כמו בדיני ערכאות, ואדרבה בדינו עד הצריך שבועה פסול, והגדר הוא שהגדת עדות היא מצוה והעד המעיד אין זה לרצונו אלא שמחויב בזה וכשמקיים המצוה אמרה תורה להאמינו, אבל אשה פטרתה התורה ממצוה זו וכמו שנפטרה מהרבה מצות, וכיון שאין כאן קיום מצוה ממילא אין לה נאמנות, ושבועה לא יועיל לה כנ"ל]. והנני להזכיר לשבח את ידידי הרב הגאון מוהר"ר שמעון הלפרין שליט"א שעזר הרבה בהשגת הכתבים וטפל בהדפסת הספר. וכן אביע תודה ל"מוסד הרב קוק" אשר בעזרתו החשובה הסתייע הדבר להוציא את הספר הגדול הזה לאור עולם.

אברהם אלקנה כהנא שפירא

הקדמה למהדורה החדשה

אודה ה' בכל לבב שזיכני להו"ל בהוצאה חדשה ומורחבת את הספר "זכר יצחק" למאיר עיני ישראל בתורה הגריי"צ רבינוביץ זצ"ל מפונוביז', את הספר הוצאתי בשנת תשי"ח, ובהוצאה זו נוסף חלק שני מכת"י ומפרסומים שנדפסו בספרים ובקבצים שונים, חידושי התורה כולם טבועים ומיוחדים בסימני דרך ההגיון והחידוש של מרן זצ"ל והזהר והחן הפרוש על כל דברי התורה שלו. וידוע שרבו התבטא שמשחר נעוריו כבר עמד על דרך הלימוד הזו, המיוחדת בהבנה ובהעמקה, ששכללם במשך חייו. רבינו בימי נעוריו קיבל תורה מפי הגאון ר' ירוחם ליב פרלמן הגדול ממיינסק, בעל אור גדול, ואח"כ מפי הגאון ר' יוסף דוב הלוי סולובייצק מבריסק, בעל בית הלוי. וראה בספר אור גדול סי' כ"ט שהביא חידושו של רבינו זצ"ל בענין עדות. ובכל חדו"ת ניכר כוחו הגדול להבחין ולהבדיל בין היסודות והשורשים של ההלכות בגמרא ובסברא, ועיין בהקדמת בעל המאור על הלכות הרי"ף שכתב, והנה פתחתי שער לנבוני לב להזהר מן הנמצא על מה שלא נמצא, וללמוד מן הכתוב על מה שלא כתוב. ההופעה המחודשת ומהודרת של הספר על שני חלקיו לכבוד ולתפארת גאון עולם הגריי"צ זצ"ל, היא יומא טבא לרבנן, תלמידי חכמים הלנים בעומקה של הלכה, שהספר יסלול לפנייהם דרך רחבה ומפולשת בעמקי הלכה וסוגיות הש"ס החמורות, ויאיר עיניהם בשלל גוני ברקיו של מרן הגאון האמיתי שזהר שמשו גילה נתיבות חדשות בדרכי ההבנה והעיון, ומכבשונו נלמדו יסודות וגדרים רבים הנודעים בעולם הישיבות הקי' בדורות האחרונים.

דרך מחשבה השופכת אלומות אור חדש בהלכותיה של תורה הוא בכלל אור תורה שכל לומדי התורה שואפים להגיע אליה, והוא הדבר שרשי" בשבת קורא לו "סודה של תורה" שנגלה למיימינים בה, שאין הכוונה על סתרי תורה, אלא על הפשט של הגלה שיש בו גנוי סודות של שכל, שהיא ההבנה של אמתת התורה בכל הלכה והלכה שמתנוצצת באור יקרות לנפש הוגיה. ועיין בפיה"מ לרמב"ם פ"ב דחגיגה במ"ש במשנה כל מי שלא חס על כבוד קונו וכו', רוצה בו שלא יחוס ויחמול על שכלו, כי השכל הוא כבוד ה' וכו'.

ועיין בתמורה ט"ו שכל האשכולות שעמדו לישראל מימות משה עד יוסי בן יועזר, לא היה בהם שום דופי מכאן ואילך היה בהם שום דופי וכו' אמר ר' יוסף דופי של סמיכה, שעד אז לא נחלקו ובימי יוסי בן יועזר נחלקו על הסמיכה ביו"ט, וכתב בההגרי"א שם והא דאמרינן לעיל משמת משה אם רבו מטמאין וכו', היו מסכימים לדברי הרוב, וכוונת הגרי"א להקשות ממש"ל שגם קודם יוסי בן יועזר היתה מחלוקת והיו צריכים לעמוד למנין, ומתרץ הגרי"א שאם כי היתה מחלוקת גם מימי יהושע אבל כשעמדו למנין היו מסכימים לדבר המרובים, ור"ל שאחרי שהכריעו ברוב כדת של תורה הבינו מיד גם המיעוט שאכן זוהי האמת וצרפו דעתם לדעת הרוב, וזה משום שאור התורה היה כל כך מרובה שכולם ראו שזהו אור האמת, כדעת הרוב וכפי דין תורה, ולא היה אז כלל דעת מיעוט. ועיין בעירובין נ"ד ומניין שחייב להראות לו פנים, ופירש רבינו חננאל כדי לבוא בלבן, שנאמר ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם. ושם אמרו כיצד סדר משנה, משה למד מפי הגבורה, נכנס אחרן שנה לו פרקו, נכנסו בניו שנה להם פרקו וכו' נכנסו כל העם ושנה להם משה פרקו, והקשו שם מפני מה משי"ר עצמו חזר ולימד את כולם, ותירצו כיון דמשה מפי הגבורה גמר מסתייעא מילתא. והיינו שאם כי כולם שוים בידיעה אבל לגבי אור תורה יש הבדל אם שומעים אותם דברים ממש"ר. ועיין בתענית כ"ג ע"א בחוני המעגל שלאחר שנים שבעים שנה נכנס לביהמ"ד, שמעיניהו לרבנן דקאמרי נהירן שמעתתין כבשני חוני המעגל וכו', והיינו שמשבא לביהמ"ד אע"פ שלא הכירו בו כלל, התגלה לחכמי ביהמ"ד אור מתורתו עד שהתבררה והתבארה שמעתתא. ועיין בחוט המשולש תשובות הגרי"ח מוולוז'ין שכתב שהיה לו משא ומתן עם בעל קדושת יו"ט בענין ההולך חוץ למקומו ואין לו מעות אבל יכול ללוות אם דינו כדין עני, והביא הספק לפני הגרי"א, ומיד שפתח

הגרי"א לומר דעתו ראה והכיר שזוהי האמת. ועיין בנדריים לייח בתחילה לא נתנה תורה אלא למשה וזרעו, ומשה נהג בה טובת עין ונתנה לישראל, ומסיק דהכוונה לפלפולה של תורה, ומפרש הרא"ש דהיינו הבנה וחריפות והיינו כתבו שלך כי כל החכמה והשכל רמוזים בכתב התורה בצורת האותיות, והיינו שיש אור תורה המאיר מתוך האותיות, ומאיר את שכל האדם לקלוט את האמת בהבנת ההלכה, ואור זה ניתן בתחילה רק למשה ולזרעו, והוא נתן כח ראייה זה לישראל, וכ"כ בזה. ובזה יש לבאר טעם מנהג ישראל בגלילה שבשמחת תורה שהאותיות יהיו נגד פני הקהל, ולא נגד המגביה, שכבר כתב הב"ח שבמסי' סופרים מפורש שכך דרך הגלילה כל השנה, אולם אנו איננו נוהגים כן אלא בשמחת תורה שאז מסיימים התורה, (ביועל משה וגוי ולכל היד החזקה וגוי), ולאחריה מתחילים שוב מתחילת התורה, נשאר המנהג לגלול פני הכתב כלפי הציבור, כי בצורת האותיות רמוזים אורות התורה כדברי הרא"ש, והם נמסרו למשי"ר כמ"ש בנדריים הני"ל, ורמוזים לכך ביום ש"ת. וזהו מ"ש במסי' סופרים שבשעת הגבהה אומרים הציבור וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל. ויל"פ שיש במקרא זה רמז לרמזים שבצורת האותיות הני"ל שגם אותם שם משי"ר לפני בני ישראל כדברי הגמ' הני"ל. וזה מה שמסיימים ביד משה, ועיין כריתות י"ג ביד משה זה תלמוד ואכמ"ל.

והנה בסוטה מ"ט ע"א משמת ריב"ז בטל זיו החכמה, וברש"י כתב זה לא ידענא מאי היא. והנה מה שבטל זיו החכמה משמת ריב"ז יל"פ לפמ"ש בספר היכלות שאע"פ שלא שרתה שכניה בבית שני מ"מ עיקר התורה וזיוה והדרה לא היו אלא בבית שני, וחזין שהיה בבי"ש זיו מיוחד של תורה, ולכן לאחר ריב"ז שהוא היה אחרון החכמים של זמן בית שני הסתיימה תקופה זו של גילוי מיוחד מזיוה של תורה ובטל זיו החכמה. וענין זיו החכמה יל"פ עפ"מ"ש בילקוט מלכים עה"כ בחודש זיו, שבו זיוו של עולם, הצמחים ניכרים והאילנות ניכרין. וכך הוא גם ענין זיוה של חכמה שהיה אז גילוי מיופי חכמת התורה, והיא סגולה מיוחדת להטעים את מצוי הסברא של דברי תורה, שלכך ישנה סייעתא דשמיא מיוחדת, שזכו לה ביחוד בבית שני. ובחינה זו של זיו החכמה אנו מוצאים במשנתו של מרן הגריי"צ זצ"ל שהעניק חמה בקומתו, בזיו וביופי הניכרים בכל חדושי תורתו. וזיו אורו המנהיר עיני חכמים משך לבית מדרשו גדולי ומעולי תלמידי חכמים שבדורו, ומכחו ומכח כוחו רווחא שמעתתא בבי מדרשא עד היום וזיו חכמה זו טמון עד היום בחידושי שהועלו ע"ג כתב בספר זה.

★ ★
★

ברצוני להודות לכל המסייעים לההדרת הספר ושכלולו: הרה"ג ר' שלמה זלמן כהנא שפירא שליט"א, בן הגאון הגדול מוהר"ר אשר אליעזר זצ"ל חבר ביה"ד הגדול לערעורים בירושלים, ר"מ ישיבת "מרכז הרב", שטרח ועמל זמן רב וציין מקורות רבים שמוזכרים בתוך דברי מרן, והגיה מחדש את הספר כולו. יהי ה' עמו ויפוצו מעינותיו חוצה, ויתבדרון שמעתתיה בבי מדרשא. וכן לבני הרה"ג ר' בן ציון שליט"א שטרח ועזר הרבה בסידור הספר, יהי ה' עמו ולכל דרכיו משכיל.

"מכון ירושלים" שהוא כיום בית ההוצאה הגדול לפרסום ספרים של קדמונים, ראשונים ואחרונים, והעומד בראשו ידידי הרה"ג ר' יוסף בוקסבוים שליט"א, שנטלו על עצמם להוציא את הספר על שני חלקיו במהדורה משוכללת ומהודרת, והיה האוהל אחד, כלול בהדרו, לכבוד ולתפארת. ברך ה' חילם להגדיל תורה ולהאדירה, וחפץ ה' בידם יצלח לפרסם ולהפיץ משנתם של חכמי ישראל.

אברהם אלקנה כהנא שפירא